

З минулого

Іван Ле

I

Серед старих документів у родинному архіві я натрапив на два папірці: один – поживклий від давнини, друкований крупними літерами, а другий – писаний каліграфічним почерком на офіційному папері. Друкований спочатку здався вирваною сторінкою з якогось старого журналу чи з книги. Він мав виразні сліди жмакання й кілька масних чи свічкових плям. А той – акуратно складений учетверо, з чиеюсь незграбною резолюцією навскоси...

"Кому й для чого цей мотлох потрібен?" – мигнула думка в першу мить. Але не розірвав, не закинув. Прочитав заголовок друкованого, вчитався в зміст, переглянув каліграфічне письмо, резолюцію на ньому, і в уяві постала ціла хвилююча епопея далекого минулого.

Друкований – то був обіжник Полтавської духовної консисторії від "іюля 16 дня 1902 года".

Давно, дуже давно, як бачимо, це трапилося. Обіжник духовної канцелярії сам по собі – дрібниця. Чи мало їх було в ті часи? Та він нагадав мені дитинство в селі і сусідського парубка Петра Недолу.

Петро на той час був навіть не просто парубок, а вже підстаркуватий парубок. У батьків він єдиний син, мав законну "льготу" й на військову службу не пішов. Ще підлітком ходив по наймах у куркулів села, а потім – пішов на грабарі, на шахти, в бурлаки. Було його скрізь, того Петра Недолі. Тяжка грабарська та шахтарська праця, постійний контакт з масами робітників, часом забастовки – особливо в час, який так яскраво згадується мені, – ставали великою життєвою школою для Петра. Коли в нашому селі боялися пана земського начальника чи урядника, то Петро вже не виявляв остраху до них, а лиш ненависть і зневагу. У підрядчиків чи на шахті ці урядники завжди "усмиряли бунтівників"; підрядчик, капіталіст, управитель шахти чи представник царської влади – все це були вороги Петрові, а з ними – ворожий і весь поміщицький лад.

Та дивував його піп, який завжди приїздив перед забастовкою і негайно ж після – до "усмирених" землекопів чи шахтарів і врозумляв їх, наставляв "на путь істини".

"І чого той піп втручається у зовсім не свої справи? Яке діло церкві до забастовки? Сповідали б собі там у себе, а не лізли б сюди, де мирська турбота людини бентежить дух", – часто думав Петро, вистоюючи перед урядником. Урядник вичитував "внушення" якомусь грабареві за борщ, висипаний під двері підрядчикові, за якесь дошкульне слово десятникові. А поруч стояв піп, тримаючи металевий хрест у схрещених на товстому животі руках.

Звісно, не зухвальство з борщем-"піснопаром" так турбувало урядників і царську владу. Інколи до грабарів забродили люди з шахт або з заводів, утікаючи від арештів.

Робоча людина потребувала праці, а грабарські десятники не дуже вибагливі були до документів і приймали.

Парняга при звичався до нової праці, землекопи показували нехитру науку землю копати, а він учив землекопів уму-розуму...

Так і вчився Петро Недоля, так і сам зазнавав бурлакування. Не було тої "усмиреної" забастовки, після якої Петра не вигнано з роботи. Особливо йому набридали попи із своїми приставаннями сповідатися, "відкрити смятеніє душі своя". І за те прозвав їх "урядниками в рясах", шпигунами.

Цілком природно – за це його не милували теж. Крім "бунтаря", він придбав ще й звання безбожника, а в одному з рапортів урядника до вищого начальства зазвучала й пересторога, що Петро "как зачинщик бунтов и своеволий среди рабочих, будучи злостно неверующим, является неблагонадежным для существующего его императорского величества порядка и несомненным социал-демократическим элементом, заслуживающим изоляции...".

Петрові про це розповіла дівчина з контори рудника, коли він одного вечора прощався з нею, бо мав їхати в село поновити прострочений паспорт.

Кінчалось літо. Сонце нехотя наближалось до землі і змагалось з непокірними хмарами.

Баштани вкривалися жовтим листом та сухим огудинням. Курінь обгороджувався дорідними купками кавуняччя. Понад обніжками журились, похнюпившись, соняшники, а між ними виблискували пиками здоровенні сірі гарбузи.

Стерні степові зазеленіли мишіями та пиріями і вкривалися куркульськими чередами худоби з чорними плямами овечих отар серед них.

Находив релігійний храмовий день у Петровім селі.

Саме в ці дні приїхав Петро додому. Сусіди заговорили – приїхав одружуватися, здається, і з грошима прибув. Вік мав підходящий, та яка з дівчат відважиться зав'язати собі світ, вийшовши за "піднадзорного" в поліції, та ще й "безбожного забастовщика"?

П'ять років не був дома. Де ходив, з ким знався? Сподівалися, що Петра зразу ж арештують. Але – свято, храмовий день...

– Ти, Петре, не думай, що дурна Уляна нічого не тямить. Як є, не дадуть тобі нового паспорта, коли й справді ти з тих, що безбожні й революціоністи. А вже як на храму побачать сам батюшка, отець Іван помітять – матимеш паспорт. Про тебе ж таке говорили... Каторжником ніби прозивав урядник. А ти в церкву прийди. Там – перехрестився чи ні, хоч і це руки не відібрало б. До людей привітайся, от і не каторжний...

Переконала його щирість сестрина а чи сам до того додумався Петро, а таки на храм пішов.

На храму зібрався кавунячий та бублешний ярмарок. Вся вулиця од школи, понад Нечипором та Сумським, і аж до високої попівської брами заставлена возами з кавунами, а понад самою огорою церкви вмостилися товсті бублешниці.

Між цими крамарями й проходила молодь. Побачивши Петра, парубок в синіх чумарках та сивих смушевих шапках перешіптувалася між собою, сторонилася городського костюма. Дівчата маячили кісниками та квітчастими вуставками сорочок. Їх цікавив Недолин парубок, мовчазний, у лакових чоботях, у блакитній сорочці з глухим ковніром під розстебнутим городським піджаком. Чорний кашкет з блискучим ремінним козирком та городський піджак з годинником у верхній кишені так і приворожували до себе дівочі очі. Пучок вихруватого чуба хвацько звивався з-під ремінного козирка. Та за Петром стежили не лише дівочі очі. Стежили жінки й чоловіки, стежив і урядник назирці.

Над храмовим ярмарком стояв галас, а з церкви вітром наносило вимуштруваний спів хору та хрипке виголошування старого попа. Хтось сказав, що сьогодні отець Іван читатиме якусь нову проповідь, чи "маніхвеста". Люд товпився в церкву. Поліз туди й Петро.

Нелегко було продертися крізь таку дебелу людську стіну. Але Петрові треба було якось уникнути такого старанного урядницького нагляду. Продираючись, згадував сестрину пораду, був вдячний їй. З натовпом протиснувся аж наперед, опинився перед самим попом.

- Во ім'я отця... - хрестився білий, як гуска, піп. В руці він тримав якийсь друкований папірець. - Дорогіє прихожани і братія... Так як я є ваш, можна сказати, духовний пастир, то в цей великий день дозвольте попередити вас...

Петра притиснули ще ближче, і він опинився просто біля тої руки з папірцем. Рука вперлася об аналой, і папірець висів осторонь так, що Петрові легко було прочитати:

"По отношению полтавского губернатора о содействии духовенства к предупреждению в Полтавской губернии крестьянского движения, вызываемого политической пропагандой".

Відчув, як йому зробилося душно, піт обкупав усього. А руки ніби підбивало щось взяти цього папірця й шмигнути з церкви. Відчував, що вуха в нього горять.

А піп химерно кивнув головою. Окуляри, що стирчали на лобі, ляпнули на перенісся. Рука з папірцем піднеслася до носа, і старечий голос пролунав:

- "...сына святого духа... По указу его императорского... из... духовной консистории причту церкви. Консистория слушала: отношение... губернатора от 8 июня сего года за № 6892... беспорядки, имевшие место в текущем году в некоторых... вызванные политической пропагандой, обращают на себя особенное внимание правительственной власти. Крестьянское движение хотя и прекратилось... ввиду наказания, понесенного многими... но можно с уверенностью сказать, что искра, брошенная подпольными агитаторами, еще не погасла и что соблазн приобрести чужую собственность путем насилия может вызвать новые беспорядки в губернии... Принимая в соображение, что православное духовенство, издревле служа для народа источником просвещения, пользуется в крестьянстве вполне заслуженным влиянием, я обращаюсь..." Словом, православні прихожани, як отець ваш духовний - звернувся піп своїми словами, знов поклавши руку, - мушу вас попередити і врозумити... о необхідності воздержаться од

тих соблазнів, на которіє склоняєт вас преступна пропаганда, приносяща зло...

Передніх прихожан тиснули задні. Петро мало не в аналой упирався, щоб вдержати натиск. Сам не свій стояв біля попа. Рука з папірцем неначе дражнилася перед його носом, і Петро швидко прочитав:

"...беспорядках, вызванных людьми злонамеренными, и укажет... священники обязуются наблюдать, не являются ли в их приход неизвестные лица со злыми внушениями или не распространяются ли в их приходе неблагонамеренные слухи и толкования. В таких случаях... если бы слово его не было принято также немедленно... а в крайнем случае донести обстоятельно..."

- Урядники в ризах... - прошепотів зненацька Петро.

Піп якось струхнувся від того шепоту, і папірець випав на підлогу.

З-під густих, білих, закудовчених брів око сковзнуло на Петра і побачило, як він торопко чогось нагнувся.

Одного шепоту доволі було, щоб піп забувся, що він казав і що далі робити. Навіть за папірець з переляку не спромігся згадати!

- Амінь... - кинув сердито й поплив у вітар.

Петро вилазив з церкви, стискаючи в кишені папірець... Він, либонь, бачив, як рудий старий сторож Максим вискочив з вітаря й метнувся на ліві двері.

Свіже сонячне повітря та лемент храмового ярмарку вдарили на східцях. Одразу попросторішало, Петро поспішив вийти за браму.

Під широкими гіллястими в'язами товпилися храмові хазяїни, запрошуючи на обід. В'язи дримали під сонцем, а воно востаннє пригрівало лагідним теплом баб'ячого літа. Плавали хвилі різнокольорових голів, здіймався урочистий галас, а щербатий дзвін розлягався над селом. Щось сіпнуло Петра за плече:

- Господін Петро Недоля!..

Очей, звичайно, в потилиці немає... Але інстинкт так призвичаївся до обставин, що, не оглядаючись, Петро впізнав мордатого урядника. Давно вже він, оцей Безверхий, урядникує в селі. Петро пам'ятає його появу, ще як ходив до школи. Одинадцятий рік урядникує він в однім селі. Всі куточки обнюхав, кожного як облупленого знає.

Навіть одіж до гудзика вивчив на кожному селянинові, а молодиць по пелені визнає за гони...

- У тебе паспорт у порядку?

- Який паспорт? Я ж у своєму селі!..

- А, не вчи! Знаю, в чиєму ти селі, а паспорт повинен мати - більше п'яти років не був у селі!..

Петро побачив поруч сторожа Максима, зрозумів, що то він посланий попом відібрати в Петра обіжник, попередити урядника.

Жменя поволі витяглася з кишені, а в голові промайнули плани, що робить, як поведися з урядником.

- Ну, не був, так що ж? За тим і приїхав, щоб паспорт поновити.

- Ходім до волості, там добалакаємо...

- Так зразу?!

- Без балачок!... - а рука звично простяглася до рукава трохи вище ліктя. Петро озирнувся, ступив у гурт селян і поволі випустив зіжмаканий папірець додолу...

Який же я був по-дитячому щасливий, підхопивши той жмуток паперу! Певен, що ніхто того не бачив, я кинувся продиратися геть крізь гурт, утікати.

- Не напирай!... - гукнув урядник до "миру" з деякою тривогою в голосі, бо розумів, що його можуть відтерти від уловленого "агітатора". А "мир" з усього храму, мов по команді, сунув під кучеряві предковичні в'язи, шумував і бродив. І в тому відчувалася не тільки стихія маси, а й цілком усвідомлені бажання.

- А-а-а!... - протяг урядник погрозово якимсь уже розпачливим голосом, шкопиртнувши через босого парубка, що ніби ненароком упав йому під ноги. - Шкуру зні-му-у! - крикнув, замашно падаючи через парубка. Натовп обгорнув його тісним кільцем. Гуртом хапаються, щоб звести урядника, і на диво - ніяк не всиліють, раз і разом випускають або й самі падають на купу з урядником.

З усіх сил Петро рвонувся в гушавину людей. Перед ним, як могли, розступалися, а один, у рудій свитині, махнув рукою на двір і шепнув:

- Через мій двір у луки, парубче, на Черкаси...

Навколо церкви пливло "обхожденіє", рвалося в захмарні далі урочисто благаючим співом вимуштруваного хору. Благим голосом канючив піп "благоденствія" та "благополучія", а кадильниця прозаїчно бряжчала без жодної вуглики. Старанно розлягались лунами всідзвони, стелючись по зжовклих гаях та німих забутих вільшниках.

Я запхнув зіжмаканий папірець у пазуху. Думалося таки віддати Петрові - певне ж, потрібен він буде йому, коли вхопив майже з рук попа.

Натовп ще довго гелготів, тепер уже реготом, ледве звівши урядника з землі. Він озирнувся навколо, зрозумів, що Петро вже як у воду впав, і без єдиного слова затопив кулаком у дражливо розсмішене лице босого юнака...

II

Шуміли столітні волохаті сосни кучерявим верховіттям. Струнками колами підпирали цю кучеряву стелю і стогнали, стрясаючи землю. А там підхмарні вітри лоскотались у верховітті й наганяли дикий жах своїми двигтючими жартами.

Ой ліс, воля! Жагучими обіймами горнеш до себе, ховаєш хоч на мить будні, болючі скарги, журливі спогади...

Шарудять дорідні мохи, встеляючи срібло-сивими килимами перегнійну вогку землю. Прислухаються, як кохаються сосни в хмарах та як гомонить Сура між крутими глинястими берегами. Сосни здавили цю живу прудку річку своїми покрученими коренями. Але Сура рветься поміж корінням, облизує на ньому жовту липку глину і розливається піщаними дюнами серед здивованих на долині чагарників.

Коли гомонюча Сура вигинала своє останнє коліно, щоб злитися з південною жилою, із спадистих південних берегів на неї байдуже дивився сивий, як і оці мохи, густоцерквий Алатир.

Щедра наша країна, чимало має цікавих, затишних міст.

Присадкуватими, позеленілими від давності церквами та високими багнетяними шпаківницями на дахах, мов щетиною, п'явся Алатир у глибоке без краю небо. Слалось це місто на пагорках зеленими кущами садів, що, мов бородавки, розтикалися поміж цегловими та рубленими двоповерховими хатками. Простягало покорчені усім-усіма три вулички туди, де з диких соснових нетрів через Суру виринув і розташувався закурений, присмажений вокзал.

Отам, серед засмальцьованих шпал та сталевих тенет, у старій, дерев'яній, полинялій од давності сторожовій будці скоротав свій вік Іван Петрович. Двадцять шість років протяг, просторожував. Багато "крушеній" власним серцем перетерпів, з дюжину начальства перемінив і знав вокзал, як батьківську заяложену дубльонку.

За його будкою-хаткою, граючись, зеленів густий, найбільший на весь Алатир, казенний сад. Він починався від останнього рядка червоних від іржі рейок і тягся аж туди, де за гігантським горбом кучерявіли сосни.

Іван Петрович старістю майже щодня відвідував цю зелену пахучу "казенщину" (як звали садок) та свого старого приятеля сторожа-садівника. Мовчки зйдуться, посидять на сучкуватім ослоні, напозіхаються та й посунуть кожен у свою будочку, також мовчки.

Але бувають і такі виключні дні, коли й ці кремезні дідки зацікавляться якоюсь новою подією з алатирського життя і лагідно посперечаються.

- Чи чули пак, Денисе Фотійовичу, в нас?..

- Депа бастує? - спокійно перепитує таранкуватий, і рідковолосим обличчям Денис Фотійович. А очі й не мигнуть, устромляються вздовж пересипаних пісочком стежок, старанно та по-мистецьки облиштованих свіжими півниками.

- Знов не працювали сьогодні...

- Що ж на цей час висунули, які вимоги? Прибавку знов?

- Е-е, Фотійовичу, не те! Сам чув, не те! Царя хочуть скинути коняці в штани... Сам чув: у Петербурзі цар розстріляв робочу маніхвестацію. Так його тепер скинути хтять.

- Царя? А хто ж тоді народом буде правити, роботу лапати, маніхвести підписувати, з японцем воювати?.. - дивувався наївний Фотійович.

А Іван Петрович моргне оком, старим таким, безбарвним, і рудими бровами, і з гордістю знавця розповість, про що гомонять робітники:

- Сам чув, Петро Недоля казав!.. Свою, каже, владу поставимо, свій совет міністрів налагодимо, восьмигодинний робочий день оголосимо...

- А хто ж царем буде, може, Недоля? Звідкіля він узявся такий у нас?

- Царя, кажуть, не буде - не потрібен. Совет міністрів свій...

Нічого не розумів старіший роками Фотійович. Бачив і він і знає цього Недолю.

Ну, й що ж: увесь всередині, тільки очі горять. Глянеш у лице - їсть тебе очима. Який з нього міністр буде? Він же робочий, забастовщик...

- Він у депо повз мене ходить. Жартує, либонь, коли не дивишся в очі йому, а глянеш, аж мороз поза шкірою полізе... Ро-о-зумний бісів Петро, битий, видать. Такий

не збреше... А звідки? Росія велика, Фотійовичу...

І розходилися з різними думками...

А "депа" жила революцією.

Понад тисячу виснажених у щоденній тяжкій праці робітників не стримувались далі.

...Там десь, далеко за соснами, лунали січневі події, їх тяжкі луни розляглися по Русі-матінці, котились веснами по фабриках та заводах. Поринали в дужих цілинних соснах і журливим стогнанням оддавали в цих закурених, перефарбованих пахучою нафтою цехах присадкуватої "депи"...

Петро Недоля з'явився в Алатирі років два тому десь аж з Петербурга і вміло керував робітниками. Та ні один з залізничної жандармерії не міг розпізнати саме в ньому передового революціонера. Після великої квітневої забастовки в депо заарештовано дев'ять чоловіків і трьох, які кинулися на поліцаїв з кулаками, "для примера" розстріляно там, за соснами, під крутою "кам'яною горою".

Через що вона кам'яна, ніхто не знає. З простісінької глини височенна могила повисла над Сурою і скалилась на каламутну воду чорними плямами-печерами. Вони ховались серед густого коріння в кручі, не моргаючи дивилися, як конали застрелені робітники. А дикі сосни стогнали сумом, і вітер бавився їх верховіттям.

На цій горі, кажуть, сам Разін висиджував та молодецькі пісні слав по річці й між соснами. Пісні котилися сивіючими мохами в замордовані душі, вітрами надихали надію. А острогруді розмальовані човни виринали з-за крутих алатирських берегів...

Недоля жив недалечко за вокзалом у старенької вдови залізничника і її веселої дочки. Вдова тільки зітхала, а очі мокріли, коли приходив заклопотаний, стомлений їх квартирант Петро. Вона знала, що його не мине колись те, що й тих трьох під "кам'яною горою". Чоловіка втратила в японській війні, до Петра, як до зятя, придивлялася й звикала. Хотіла благодати, виплакувати, щоб кинув "хистку" працю. Але ж коли послухає, як він моторно та розумно говорить робітникам у хаті, то німіє язик, а серце хоче слухати та слухати.

Висока, струнка, повновиди Поля теж звикала до Петра й незчулася, коли стала йому близькою, рідною. Вона переховувала літературу і деяку зброю після того придушення виступу депо, ховала так, що тільки мохи знали де. Петро щиро покохав Полю, обіцяв згуляти весілля і мовчки вірив у це.

- Товариші! - чула Поля в хатині. - Кажуть, цими днями до нас приїжджає знову отой, чорновусий жандармський полковник. У Петербурзі почалися репресії над робітниками після того січневого розстрілу. З якими ж новинами приїде полковник? Він не любить навідуватись пусто-дурно.

- Може, знов арешти та...

- Може... Є чутки, що революція по робітничих містах все більше й більше зростає. Зрозуміло, що реакція готується до відповіді...

- Та відрядити його в сортир, гада! Головою вниз, - не видержала чиясь палка натура.

Але Недоля стримував:

- Не можна! Треба триматись одного! Терор - не наш засіб боротьби. Ленін проти терору. На приїзд полковника відповідаймо забастовкою. Завтра всі в депо - і ні за холодну воду. А коли начальство почне репресії, - так всі на вулицю, демонстрацію по городу!

- А коли жандарми захочуть перешкодити?

- Не посміють, їх небагато, а конвойники з Алатиря роз'їхались. Та все-таки треба обійтись без гарячого, коли самі не почнуть...

Виринали з рубленої хати в засмальцьованім одязі робітники, позирали на чорне, зірчасте небо і розтікались у мовчазну ніч. Гасові ліхтарі дрімали на рябих стовпах і перехрестях, благаючи спокою. Довга розпластана тінь посковзнеться по дощаним паркані й розтане поза рогом. Д око з-під блискучої кокарди потай, з-під ліхтаря, встромлялось у мовчазну тінь...

III

В обідню пору сипнуло робітництво з депо. Розчинені брами випускали сині замащені блузи, а сонце мовчки жмурилось і шкварило по рейках, по бляшаних дахах та по спадистому берегові між соснами. Іван Петрович тільки що вийшов, відпочивши після нічної праці. Від уїдливого світла мусив прижмурити очі. Збоку, якраз під сонцем, дрімала "казенщина", і тільки скрипіла стара хвіртка та десь свистів спізнілий паровоз.

- Казанський і сьогодні пізниться. Депа вже обідає, а він ще тільки з Ардатова плагузниться.

Солодко позіхнув, що аж старечі щелепи заскрипіли, й повернув до саду.

Вздовж рейок, регочучись, поспішали робітники. Недоля розмахував руками, а товариші смачно сміялись, переступаючи з шпали на шпалу. З блуз неначе аж капало мазутом, а по обличчі у декотрих мовби навмисне хтось тьопнув вугляною пилюкою, замішаною в мазуті. Тільки очі блищали та білі зуби танцювали від задоволеного реготу.

Іван Петрович щодня зустрічав їх тут - завжди Недоля голосно розповідав веселі анекдоти, а товариші його неначе навмисно дужче реготали. Коли рівнялися з Іваном Петровичем, то, крім привітання, щоденного, звичайного, - дружно викидали якісь дотепні жарти.

- З добрим ранком вас, Іване Петровичу! - наприкінці махнув Недоля засмальцьованою кепкою, і гурт, регочучись, повернув поза червоними вагонами туди, де понад соснами кінчався Алатир.

- А Фотійович каже - звідки такий узявся. Та наша земля незмірима! Народ у нас бувалий... Тільки що - забастовки не боїться й підігріває своїм гострим язиком.. - Покрутив головою, а коли остання спина зникла за вагонами і маневровий паровоз свистом заглушив веселий гомін цієї компанії, старий Петрович якимось, мов про себе, кинув: - Гарячий чоловік, шкода. З глуздом, але ж... начальство!.. - І почвалав крізь риплючу хвіртку до Фотійовича похвалитися зловісним сном, що перед самим пробудженням марю наліг на старий, виснажений мозок.

З-за пахнучих живицею сосон виринув засапаний, спітнілий казанський поїзд. Обігнув семафор і врізався в станцію поміж вагонами високим, хвастливим паровозом. Поїзд не звичайний, бо не дарма алатирське начальство вже за півгодини до його прибуття вертілося на пероні прилизане, вишмиговане й міряло очима колії.

Перон ожив золотими гудзиками, кокардами та майорів блискучими мідними наконечниками поліцейських шабел. Вусатий сутулий жандарм блищав стоячими еполетами, крутив без жалю вуса та бряжчав на весь перон вичищеними острогами.

Пнями завмирили мордаті поліцаї, стражники, наводячи тривогу на цивільну публіку.

"Депа" розпачливо протягла гудком. Якесь довге "у-гу-у-у!" вимотувало й звиклі нерви, а незвичному вухові здавалося вічним, нестерпним. Жандарм струснувся від несподіванки.

З великого жовтого вагона хазяйновито виходив чорнявий круглий жандармський полковник. Новісінька сіра шинеля от-от репне вздовж спини, але, туго затягнута портупелями та поясом, мирилася з становищем.

Важко стогнали приступки вагона.

- Команда, смі-ір-но! - прорвалось на пероні крізь свистючий подих зупиненого паровоза.

- Здр-рав-жлай, ваш-бродь!.. - забилося між цегловими стінами та довгим паровозом рабське несамовите гарчання.

Завмерла метушня на пероні.

Полковник подав руку прапорщикові після рапорту: "Всьо благополучно!"

- Є підозра, пане прапорщику, що не все благополучно! - сміялось у вуса пухле лице полковника. - Вольно-о-о! - додав він, кинувши рукою на напружену отару мордатих "подчиньонних".

І життя знов вернулось на перон.

Ідучи в вокзал, полковник загадково натякнув:

- Ваше підвищення цими днями вирішується. Здається, після моєї подорожі одержите наказ, - і весело вдарив його по плечі. - Але ви все-таки підтягніться... - примовк.

- Я... бачите, пане полковнику, що... Звісно, стараємося по змозі. Здається, ні бешкетів, ні...

- Ну-ну, годі, годі! - либонь, жартувало начальство. - Забастовочки-то ви вважаєте "благополуччям"? - і, жартуючи, моргнув у бік депо.

Припертий прапорщик то блід, то зеленів: "Хто йому доніс?"

Депо чахало моторами. Здавалось зовсім не подібним до такого "забастовочного", як натякав полковник.

Жандарми "втримували порядок", а носильник Кирило Тузов крєктав під чемоданами, що їх нав'язав йому хитрий денщик. Кирило, не слухаючи, все чув.

- ...Такий видатний, можна сказати, офіцер, такий, як ви, що за шість місяців на підвищення пішов, а й досі не знаєте, хто орудує цією сліпою масою бунтарів. Це вже

негативна риса ваша як служаки. Звичайно, я не думаю, щоб це була навмисність, але... – і якось зовсім родинно глянув прямісінько в очі прапорщиків, – але таке довге мовчання можна вважати невдалим вивченням ваших майже щоденних забастовок.

У прапорщика якось нервово заворушилася спідня губа, виступив з-під картуза холодний піт. Боляче зачепило його таке натякання.

– Власне кажучи, я давно приглядаюся до старшого слюсаря з шостого цеху. Виявляється, що він приїжджий, може, і справді з тих... Але, по молодості... все не зважувався...

– Хтіли краще вивчити цього... цього приїжджого... – а очі в'їдливо питали.

– Недоліна, чи Недолю Петра! – якось несамовито вирвалося у нестямного прапорщика.

Хоч би тобі бровою повів, якось би змінився, зацікавився занадто досвідчений полковник. Розмова також легко продовжувалася далі.

– Я бачите, сам був прапорщиком і гаразд знаю ваше становище. Але я й вище начальство вами цілком задоволені...

Кирило поклав на фаетон речі.

З того боку вдарили три дзвінки. Вирвалось до сонця байдуже "у-гу-у!" – пшакаючи, поплив казанський поїзд понад запашним сосняком туди, де вирізувалися з-за Алатиря ребра залізного мосту через Суру...

Кирило поспішив поміж товарними вагонами до депо.

IV

Робітники депо на купочки поділилися й пошепки гомоніли, а стіни... стіни мовчали, здригаючись від помірною пчахання моторів.

Недоля в одному гуртку не втримувався. Його завжди бачили одного, замисленого, либонь, байдужого до всього, що робиться навкруги. Але гострі очі перекидалися з гуртка на гурток заклопотаних вусатих забастовщиків, і вони без слів розуміли свого Недолю.

У четвертому цеху на Петра просто наскочив Кирило Тузов. "Виробничий" фартух свій тримав замотаним під пахвою, тільки номерок "36", мов медаль у засідателя, теліпався на грудях.

– Недоля, ховайся! Прапорщик пробалакався! Чорт пузатий випитав!

– Дякую, Тузов. Та вони не посміють. Не зачеплять робочих.

– Краще ховайся, Петре! Якось самі робітники справляться, тікай.

Замислився, на Кирила Тузова подивився, аж очі почорніли від напруження...

– Іди собі! Дякую... А то ще попадешся, – пішов діловито-байдуже поза здоровенним казаном без коліс.

Сумно провів його очима Кирило і побрів із цеху. За повертальним кругом зустрів полковника з старшим вокзальним жандармом, а віддалік ішов начальник депо та прапорщик з чотирма "тілохранителями" полковника.

Старший жандарм повів просто до шостого цеху.

Робітники депо помітили цей урочистий похід. Збирались до вагонного цеху, де

було найбільше вільного місця. Вирішено було запропонувати полковникові зараз же виїхати з Алатиря, хоч на паровозі.

Ущухла станція в цю пам'ятну для неї годину. Тільки плювали, пчахали мотори та скрипіла за павутиною рейок стара хвіртка "казенщини".

- Чого це робітники байдикують у вагоннім? - запитав інженер депо в моторного сивовусого техника.

- Тільки що від обіду, Сидоре Андрійовичу, закурюють, - навімання відповів техник.

- Пане полковнику, ми всі розуміємо мету вашого приїзду і вважаємо її остільки неприпустимою для честі робітничого колективу депо, що... Пропонуємо вам залишити Алатир сьогодні ж, а витрачений на розмову з вами час ми відробимо зайво, після гудка, - заговорив старий слюсар, нервово витираючи руки паклею.

- Та-ак! Бачу, що образив. Але хто... хто дозволив таким то-оном говорити зі мною?.. Арештувать сміливця, негідника! - бундючно наказав полковник, показавши рукою в бік робітника.

Двоє жандармів схопили парламентаря і повели за браму.

Робітники якось пригнічено ущухли - не ждали такого рішучого вчинку. Начальник депо тільки набирався духу, хотів щось сказати.

А з-за кучки виринув блідий Петро Недоля. Він гостро вдивлявся в полковника, проходив між людьми і був справді страшний.

- Оце Недоля, - боязко шепнув вокзальний жандарм.

- Предать военно-полевому суду! - якось-то гидливо, але з поспішністю переляканого, кинув полковник, оглядаючись на прапорщика.

Недоля сміливо приступив до полковника.

- Пане полковнику, скажіть отим дурням, нехай не чіпають робітника! Він сказав те, що ми звеліли йому сказати!..

- Мол-чать, бунтар! - і з образливою зневагою брутально тьопнув Петра Недолю по обличчю білою рукавичкою. Коли б хоч не в такий час, не під такий настрій! Напевне, і в полковника це був мимовільний рефлекс на перший страх перед революціонером.

Перед самісіньким носом у полковника мелькнув великий гаєчний ключ, спритно підсунутий кимсь у руки Недолі. Блискавичний удар, як постріл, пролунав у порожніх казанах паровозів...

Тільки мозок полковника бризнув на купу новісіньких колес. Хвацько обтягнута портупеями огрядна постать, мов підрубаний пеньок, загібаючи білими рукавичками повітря, повалилася сторч у порожню промивну яму.

За брамою навздогін Недолі вискочив ситий вокзальний жандарм. Його посоловілі очі від напруження чи від переляку вилізли з орбіт, як цибулі. Якийсь тваринний переляк та злоба спотворили людську подобу. Він щось бурмотів на бігу, та поліцейський сюрчок у роті заважав, а виплюнути його, напевне, здавалося рівносильним обеззброєнню...

Рука ледве видобула з кобури прип'ятий на аксельбантнім червонім шнурі наган.

Жандарм ще встиг замахнутись зброєю, намагаючись стріляти в замащену спину

втікача, та Недоля в ту ж мить обернувся і неймовірно спритним ривком ухопив жандармську піднесену для пострілу руку, немов обценьками.

Борні не було. З великого розгону та з несподіванки жандарм химерно спіткнувся об рейки, поточився. Може, і не впав би, коли б Недоля кинув його руку. Та йшлося втікачеві про життя чи смерть. Він перехопив револьвер, рвонув з руки і кинувся геть, силкуючись утекти із броею. Ривок був надсильний. А наган міцно прип'ятий па шнурі, зачепленому на шиї.

Жандарм упав. Міцний шнур зашморгнувся, врізався їй шию, здушив, але не тріснув. Через рейки надсильно перетяг Недоля важкого жандарма на тому мотузку, зашморгнувши шию, і безнадійно кинув наган об землю.

Царизм подбав про міцні поліцейські аксельбантні шнури для наганів. Шия не витримала, поліцай на смерть захлинувся, швидко почав синіти. Але Недолі не пощастило порвати шнур, щоб заволодіти жандармською зброєю.

Недоля перестрибнув через гальма вагонів, поринув поза сторожовою будкою. А за ним манівцями перли, чіпляючись у шаблях, збуджені поліцаї. Робітники з депо лавою посунули вслід – якось же треба рятувати товариша!

"Хоч би швидше через "казенщину" та в сосни..."

Чулись постріли.

З-за будки вискочив засапаний прапорщик. В руці димився наган. Він перерізував шлях втікачеві, щоразу стріляючи.

"Скоріше б він вистріляв увесь заряд нагана", – збігла думка.

Гладкі поліцаї були за півгони. Є надія втекти. Ось і риплюча хвіртка.

– Петро! Петя, стій, голубе, давай у хвіртку! – почув Недоля. Повернув до хвіртки.

– Іване Петровичу! Тікай з дороги!..

Але Петрович теж прожогом кинувся до защепнутої хвіртки. Як це так? Хто чув, хто бачив? За ним гоняться, а ти любуйся! Може, і хвіртку замкнути?.. Що люди скажуть?!

– Давай, Петя. Мовчи. Все рівно паркан високий. Давай на хвіртку...

– Петровичу, худо буде, я сам!

А ззаду чути було, як хекали гладкі поліцаї. Недоля нервово оглянувся, а в цю мить пролунав останній постріл прапорщика. і

– Петровичу!.. От прокляті!.. – уже несамовито закричав утікач. Остання в нагані прапорщика куля тільки свиснула, поціливши сторожа. Іван Петрович ухопився рукою за правий бік, упав і, стогнучи, загородив хвіртку. Недоля мусив п'ястись на високий паркан-частокіл. Рука в сум'ятті заскочила між дві дубові штахетини – рвонув її, і на останній стрибок уже забракло сили.

За блузу вчепилися дужі жандармські руки.

– Дурак, Петрович... – безсило промовив Недоля, уже не боронячись від поліцаїв.

На вокзал приїхав замовлений ще полковником по телефону кінний взвод алатирських конвойників...

Пахло горілим мазутом, та болюче стогнав поранений Іван Петрович під риплючою

хвiрткою...

Була мокра, дощова недiля. З самого ранку виглянуло з-за високих сосон за Сурою червоне, як чавун iз горна, сонце та й заховалось за хмари. Уже й полудень, а воно не показується. Дощ дбайливо, через кожну годину, полоще забруднений Алатир. Сумний настрiй давив на мiсто пiд важкими дощовими хмарами.

Шпаки визирали iз шпакiвниць, та мокрi кури бродили в засмiчених калюжах.

Аж перед самим вечором виглянуло таке червоне, здивоване сонце. По мiсту вивiшенi чорнi жалобнi прапори.

Од вокзалу по крутiй Володимирськiй вулицi несли двi домовини. Прив'ялi квітчастi вiнки безпорадно гойдалися на трунах. Потiли полицайi пiд важкими ношами. Бряжчали корогви, стягнутi з усiх церков алатирських, та наввипередки ревли соборнi хори.

Алатирське начальство хоронило жандармського полковника й нещасливого жандарма, задушеного полицейським "аксельбантом".

Нишком смiялося сонце, облизуючи промiнням росу на заснiжених, гомiнких соснах.

Отак виряджали нiкчемнi трупи безсилих оборонцiв насильництва та чорноi неправди.

Нiхто їх не вбивав, нiхто не мав бруднити своє iм'я званням убивцi, посягнувши на цих нiкчем у полицейськiй унiформi. Це сама слiпа неправда на пнi гнила й зi смородом гинула перед загрозою дужоi, як i тi запашнi сосни, революцiї...

А за трунами гримiв побiдним дзвоном закований у кайдани Петро Недоля. Ззаду йшов полицай i нiс дощечку з написом "Розбiйник". Сентиментальнi матiнки хитали головами. А здивована дiтвора-школярi наївно запитували:

- Хто, мамо, розбiйник - той, хто несе дощечку?

- Ступай менi геть у хату! - тупала ногою мати. - Пропаде шеймина дитина, як i оцей Недоля...

- Що, Недоля? - мрiяли дiти, - Я, як виросту, так усiх перестрiляю, а в кайдани не дамся.

Але "Святий боже, святий крепкий..." гнусаво заповнювало повітря й глушило оці хисткі дитячі мрії.

А "розбiйник" гордо йшов... Мусив iти й прислухався, як шептали з горба дощовi струмки, що, зливаючись унизу, текли дужими водами Сури мiж коренястими глиняними берегами.

V

Iвана Петровича нагально одпровалили з експресом до Казанi в лiкарню. Його життю не загрожувала смерть, але куля застрягла в спинi...

В унiверситетськiй лiкарнi доктор прочитав височайшу телеграму, калiграфiчно виписану на кошовному паперi: "Передайте моє царське дякую сторожеви алатирськiй станцiї. Поправляйся, чесний муж, та й до працi! Такi пiдданi потрiбнi для православної держави! Нiколай".

Зацiкавилось казанське студентство:

- За що це така "милость"?! Що міг зробити старий, виснажений залізничний сторож?

Та того ж вечора не було жодного студента, що не знав би, яку роль випадково відіграв цей уславлений царською честю дідок...

Іван Петрович переслав Полі ту царську подяку, а до мене вона потрапила тільки після великого Жовтня, коли повернувся Петро Недоля з далекого заслання разом з дружиною, яка ходила з ним і в заслання, навідався на кілька день в село. На тому "височайшому" папірці грубим почерком навскоси ледве помітний ще виднівся напис олівцем: "Ложь. Не мы, а они разбойники! Поля".

Сивіли мохи бувалими далями. Річки, як і Сура, граючись, полоскали береги і несли на дужих глинобарвних хвилях до моря відгуки далеких революцій.

1923-1949